

УДК 330. 341.1

Збарський В.К., д. е. н., професор
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Кальченко С.В., д. е. н., доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Анотація. В статті описується роль економічного потенціалу у формуванні середовища малих форм діяльності в сільській місцевості. Було встановлено, що економічний потенціал регіону, як економічна категорія, характеризує відтворення економічних відносин в процесі розширеного суспільного виробництва, який забезпечує національну безпеку, конкурентоспроможність і ефективного входження в світові ринки.

Ключові слова: регіональний розвиток, економічний потенціал, малі форми господарювання

Постановка проблеми. Нині назріла загальна необхідність розробки науково-методичних положень вибору стратегії регіонального розвитку, яка базується на інноваційному механізмі формування регіональної політики із створенням конкурентоспроможної економіки, а також вдосконалення форм і методів програмного регулювання на підставі аналізу та оцінки економічного потенціалу регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню окреслених питань присвячені наукові дослідження у зарубіжній економічній літературі у галузі ринкової економіки: І. Ансоффа [1], Дж. Грейсона [2], М. Портера [3], Ходжоса Дж. [4], Й. Шумпетера [5], а також праці вітчизняних вчених, зокрема: Б. Патона [6], В. Геєця [7], В.Юрчишина [8], С.Капіци [9], І.Лукінова [10] та інших.

Незважаючи на те, що поняття “економічний потенціал” часто зустрічається в сучасній науковій літературі, нині ні в нашій країні, ні за рубіжом немає ані загальноприйнятого визначення цього поняття, ані комплексних досліджень з цієї проблеми, хоч по окремих елементах (компонентах) таких як, національне багатство, науково-технічний потенціал тощо, у наявності численна література.

Виклад основного матеріалу. В цілому коло визначень економічного потенціалу (ЕП) надзвичайно широке – від досить вузького його розуміння як річного обсягу виробництва продукції до таких узагальнюючих категорій, як соціально-економічна система. Із узагальнення літературних джерел, присвячених даній проблемі, можна зробити й такий висновок: якщо мета дослідження по-

лягає у конкретних розрахунках зведених показників, то здебільшого реально доступна статистична інформація і наявність відповідних методів її агрегування є „природними” обмежниками поняття ЕП (або його складових). Навпаки, якщо мета дослідження не зв’язана із конкретними розрахунками, то спостерігається інша крайність – у поняття ЕП включається практично все, що можна, без будь-яких спроб структурувати цей складний агрегат, не кажучи вже про взаємозв’язок його елементів.

Враховуючи шлях, пройдений різними дослідниками в галузі характеристики суті поняття і вимірювання ЕП, а також прагнучи відійти від спрощених підходів до розгляду його структури, процесу формування і ефективності використання, звернемося до логічної структурно-динамічної моделі формування і використання ЕП окремо взятого регіону.

ЕП приставлений у вигляді трьох основних елементів.

Перший елемент – фізичні ресурси, які є у розпорядженні регіону, включають:

1.1. Населення регіону – не просто чисельність, а сукупність його різноманітних характеристик (віковий склад, частка активного населення, стан його психологічного і фізичного здоров’я, інтелектуальний, культурний і морально-етичний рівень, зайнятість і самозайнятість тощо).

1.2. Природні ресурси – які знаходяться на території даного регіону, включаючи такі їх характеристики, як розмір і характер самої території, її географічне розміщення, корисні копалини (відкриті і потенційні), земельні, лісові, водні та інші кліматичні умови, наявність рекреаційних зон тощо.

1.3. Матеріальні цінності створені людиною, що знаходяться у межах регіону і призначені для проміжного виробничого або кінцевого споживання – особистого чи суспільного (сюди відноситься весь виробничий апарат регіону – основний і оборотний капітал, поголів'я худоби, насінневий фонд, фонди виробничої інфраструктури – транспорт, зв'язок, сховища тощо; житловий і соціально-культурний фонди, фонди наукових закладів, нагромаджені предмети культури та інші цінності, грошові нагромадження держави, колективів, окремих громадян).

Сукупність цих трьох елементів ЕП можна назвати ще фізичною ресурсною базою, яка, звичайно ж, ніколи не використовується на повну потужність, а потім із неї виділяється частина, яка й приймає безпосередню участь у відтворювальному процесі – елемент 2 – використовувані фізичні ресурси, які включають:

2.1. Зайняте в економіці регіону населення з врахуванням його якісних характеристик;

2.2. Природні ресурси, залучені в оборот, їх обсяги і якісний склад;

2.3. Використовувані створені людською працею предмети і засоби праці.

Ця частина ресурсного потенціалу в найбільшій мірі піддається вимірюванню і оцінці, хоч і тут існує безліч проблем. Саме ця частина ЕП здебільшого слугує основою для розрахунків показників ефективності суспільного виробництва. Крім цих двох елементів ЕП, що відносяться один до одного як ціле (1) і його частина (2), існує третій елемент (назвемо його А) – нематеріальний ресурсний потенціал.

Ця частина ресурсного потенціалу регіону – *нематеріальна* – являє собою галузь ідей, втілених на практиці функціонуючих підприємств у вигляді господарського механізму і пов'язаних з ним галузей, що обслуговують його розвиток: традиції і звички, властивий даній нації (спільності) тип поведінки, сфера культурних нематеріальних цінностей; прийоми і методи управління, кваліфікація і досвід робітників підприємств і, врешті-решт, пануючі у даному регіоні соціально-політичні концепції, які здійснюють вирішальний вплив на розвиток всіх інших галузей.

Всі названі галузі перебувають під впливом науки, крім того, наука сама є найважливішою самостійною галуззю нематеріальної сфери, проте її відміна від решти частин ЕП в тому, що її розробки ще не прийняті в якості діючих, а перебувають на рівні ідей, чекаючи свого втілення. Інтенсивність впливу науки, а також тимчасовий лаг між розробкою ідей і втіленням їх у діючу практику також характеризує якісний стан нематеріальної сфери ресурсного потенціалу. Слід зазначити, що нематеріальна частина ЕП має дедалі важливе значення у сукупній оцінці перш за все за рахунок впливу науки. Фізичним носієм нематеріальної сфери є людина, проте на рівні окремого індивіда цей ресурсний потенціал у повній мірі проявлятися не може, сферою його прояву може бути тільки суспільство в цілому.

На цю частину ЕП здебільшого звертають недостатньо уваги і як галузь ідей або відносять її до якісної характеристики трудового потенціалу, чи характеристики населення, або ж включають до науково-технічного потенціалу. Як те, так і інше приставляється неправомірним, оскільки ця галузь набагато ширша, ніж характеристика населення або зайнятих, і тим більше ширше нематеріальної частини науково-технічного потенціалу, хоч взаємозалежність і з тим і з іншим, звичайно, досить тісна.

Було б марним заняттям прагнути цілком відокремити нематеріальний потенціал від характеристики населення регіону, оскільки ідеї не стільки „літають у повітрі”, скільки живуть у головах людей, тим не менше у даному випадку важливі не стільки якісні характеристики населення, скільки сукупність всіх відносин між людьми з приводу виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ і послуг. Основою цієї частини потенціалу є науковий потенціал, але не обмежується ним, оскільки крім наукової бази у суспільстві складається цілий ряд умов, який утворює межі для використання цієї наукової бази. Сукупність наукової бази і соціально-політичної системи, яка склалася у суспільстві, породжує механізм використання ресурсного потенціалу – господарський механізм.

Природно, що і нематеріальна сфера також не вся використовується у господарсь-

кій діяльності, а тільки та її частина, яка „працює” в економіці у вигляді діючих механізмів: методів, прийомів, концепцій, ідей тощо. Навряд чи хто-небудь сперечатиметься, що в одних регіонах прогресивні ідеї мають більш можливостей до швидкого використання, в інших – їх реалізують з великою напругою.

Оскільки обидві сфери ЕП матеріальна і нематеріальна – в процесі економічної діяльності безперервно змінюються, дуже важливо досягти певного співвідношення між його елементами. Причому відповідність (адекватність) важлива як усередині кожної сфери і їх окремих галузей (наприклад, наявні і використовувані фонди), так і між самими сферами (матеріальною і нематеріальною) між фізичним потенціалом і сукупністю ідей та методів його використання. Нагромадження фізичного потенціалу має подвійне значення. З одного боку, його використання сприяє подальшому зростанню приросту потенціалу, а з іншого – диспропорції, неадекватність методів його використання ведуть до зростаючих втрат, до знецінення праці сотень і тисяч людей (наприклад, відставання у розвитку одних галузей порівняно з іншими, гіпертрофія проміжного виробництва або військової сфери).

Саме господарський механізм визначає ту частину ресурсного потенціалу, яка повинна бути залученою у відтворювальний процес, характер комбінацій окремих видів ресурсів, і в решті решт міру збалансованості, а отже, у надзвичайній мірі і рівень ефективності використання ЕП.

Оздоровлення реального сектора економіки вимагає розробки та реалізації організаційно-економічних механізмів регулювання регіонального розвитку, використовуючи сучасні методи і форми програмно-цільового управління. В умовах ринкових перетворень процес формування та раціонального використання економічного потенціалу регіону потребує нової якості, яка сприятиме, по-перше, збільшенню ймовірності підвищення рівня соціально-економічного розвитку сучасних форм господарювання (регіональних інвестиційних комплексів, виробничо-соціальних комплексів, вільних (спеціальних) економічних зон), і, по-друге,

вдосконаленню інфраструктурного забезпечення економічного потенціалу.

Разом з тим методологія та науково-методичні основи формування економічного потенціалу регіону та практичне застосування сучасних форм і методів програмного регулювання регіонального розвитку з метою його раціонального використання все ще недостатньо розроблені. Актуальність означеного за сучасних умов зростає ще й у зв'язку з вирішенням проблеми економічної безпеки України.

Відповідно до ієрархії територіального поділу праці існує економічний потенціал країни, окремих економічних регіонів і територіально-виробничих комплексів. Використовуючи такий підхід, при необхідності, можна продовжити цю класифікацію і виділити економічний потенціал міжгалузевих комплексів, а саме: агропромислового, паливно-енергетичного, транспортного, а також галузей промисловості, сільського господарства тощо. При цьому, зазначимо, що економічний потенціал окремих територій та галузей насамперед визначається рівнем розвитку міжгалузевих і міжтериторіальних зв'язків. В свою чергу ці потенціали є складовими економічного потенціалу країни і певним чином впливають на її конкурентоспроможність. Процес розширеного відтворення або постійного оновлення відбувається згідно об'єктивних законів господарювання і вимагає певного періоду адаптації до ринкових умов, чим, зокрема, визначається наявність перехідного періоду у процесі формування економіки.

У зв'язку з цим вважаємо, що найприйнятнішим для аналізу економічного потенціалу є відтворювальний підхід, який дає змогу окреслити основні структурні елементи за фазами процесу розширеного відтворення: потенціал виробництва, потенціал перерозподілу, потенціал обміну і потенціал споживання. Звідси “економічний потенціал”, як економічна категорія, означає відтворення економічних відносин у процесі суспільного виробництва, а також максимального використання його потенцій і ресурсів (виробничих, трудових, мінерально-сировинних, інформаційних, інтелектуальних тощо), що зумовлює підвищення задоволення потреб суспільства.

З іншого боку, економічний потенціал забезпечує економічну безпеку держави, тобто визначає її економічну могутність та конкурентоспроможність, і є суттєвим чинником, який характеризує кількісне значення нагромаджених і відтворювальних ресурсів. У зв'язку з цим слід підкреслити необхідність та доцільність проведення системного аналізу сутності і компонентної структури економічного потенціалу на теоретико-методологічних засадах. Останнє враховує сучасні тенденції відтворення і всебічного вивчення механізмів формування економічного потенціалу для забезпечення ефективного його використання як в цілому по країні, так і з виділенням територіального аспекту.

В сучасних умовах саме такий методологічний підхід до дослідження даної проблеми дає змогу виявити органічний зв'язок та певні суперечності у процесі використання економічного потенціалу, розробити сукупність заходів організаційно-економічного, соціального та адміністративного характеру по забезпеченню органічної єдності основних його складових з метою підвищення ефективності господарювання. При визначенні економічного потенціалу регіону слід враховувати всю сукупність матеріальних і соціально-економічних умов і можливостей, а також досягнуті результати розвитку економіки: абсолютні розміри і структурне співвідношення всіх елементів продуктивних сил, їх якісний стан і параметри, досягнутий рівень і масштаби розвитку науки і техніки, наявність природно-сировинних ресурсів, продуктивність праці, структуру суспільного продукту тощо. Враховуючи вищенаведене, його компонентну структуру доцільно розглядати в декількох аспектах, що не виключає інших підходів до аналізу структуроутворюючих елементів. Ознака, яка закладена в запропоновану класифікацію, – це основний очікуваний результат реалізації потенціалу (або, відповідно, кожної його підсистеми), що визначені як: *інвестиційний, інноваційний, трудовий, природно-ресурсний, експортний* (рис.1).

Принциповим напрямком формування економічної політики регіону повинні бути відбудова та зміцнення базового сектору економіки, так як, по-перше, він забезпечує

поступлення первинного доходу до регіону, і, по-друге, здійснює експорт товарів за межі регіону.

Регулювання розвитку економічного потенціалу регіону в умовах ринкових перетворень полягають у формуванні регіональної політики держави на основі визначення концептуальних засад та пріоритетів регіонального розвитку депресивних регіонів з врахуванням тактичної і стратегічної перспективи; реформування сучасної системи господарювання регіонів, керуючись інноваційно-інвестиційною політикою з метою досягнення певного рівня конкурентоспроможності регіональної економіки; розробці ринкового механізму функціонування регіону, базуючись на аналізі та оцінці його економічного потенціалу.

Грунтуючись на науково-методичних засадах теоретичної частини цієї роботи зазначимо, що у загальному вигляді визначення економічного потенціалу регіону описується моделлю:

$$EP = IIP \times K_1 + IPIP \times K_2 + TP \times K_3 + PP \times K_4 + EKP \times K_5, \quad (1)$$

де **EP** – економічний потенціал;
IIP – інвестиційний потенціал;
IPIP – інноваційний потенціал;
TP – трудовий потенціал;
PP – природно-ресурсний потенціал;
EKP – експортний потенціал;
 K_1, K_2, K_3, K_4, K_5 – відповідні коефіцієнти вагомості потенціалів.

Раціональному використанню економічного потенціалу регіону також сприяє залучення ринкових механізмів через нові форми інтеграції виробництва – територіальні формування у вигляді регіональних інвестиційних комплексів, виробничо-соціальних комплексів, вільних (спеціальних) економічних зон, серед яких особливого значення набувають Єврорегіони. Вихід з економічної кризи та існуючої нині ситуації може бути знайдений в тому випадку, якщо економічний потенціал стимулюватиме соціально-економічний розвиток регіону заради забезпечення конкурентоспроможності продукції його підприємств, що сприятиме нарощуванню експортного потенціалу.

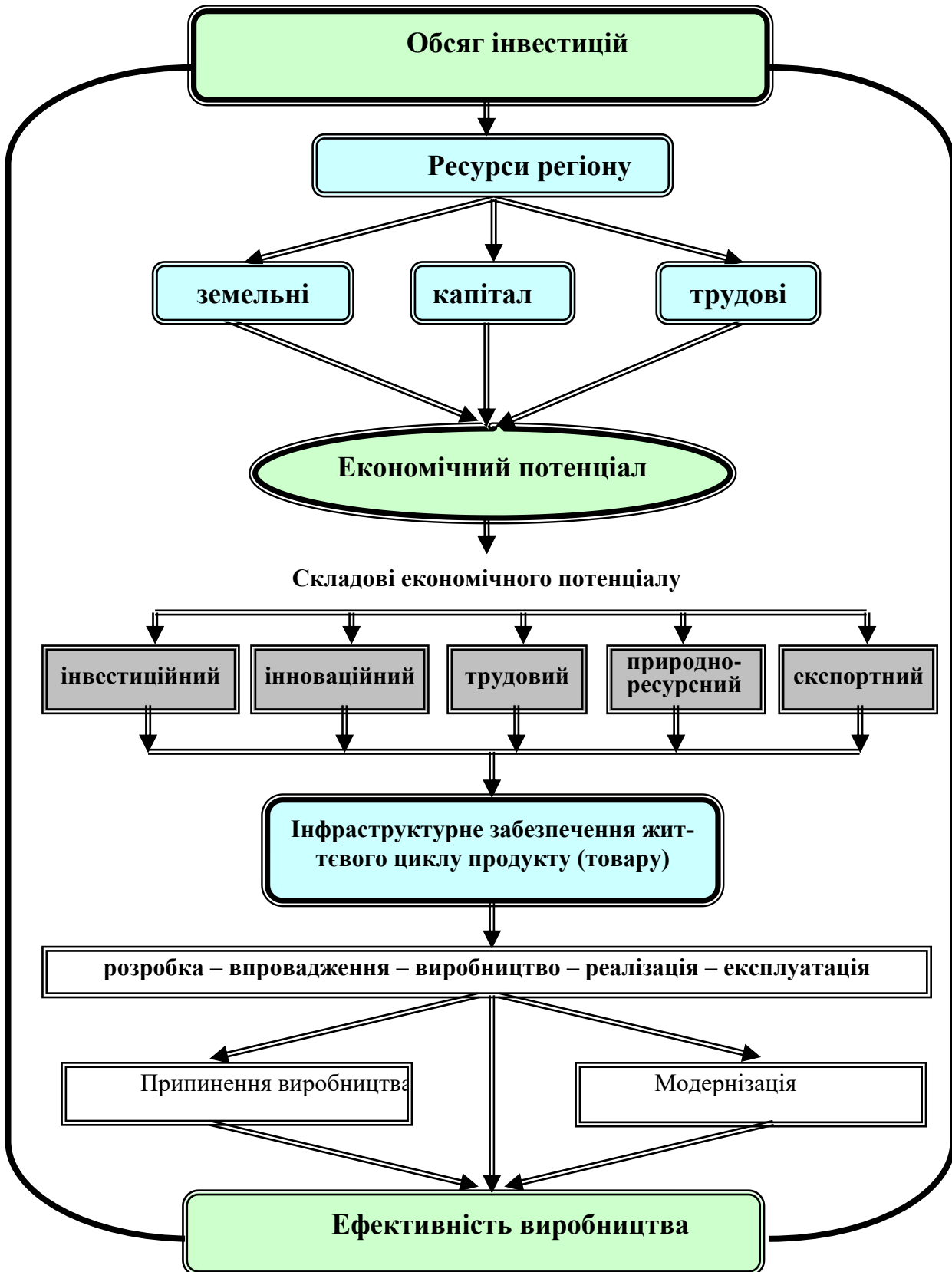

Рис. 1. Структурна модель відтворення економічного потенціалу
Джерело: авторська розробка

Світовий досвід стверджує, що неодмінною умовою ефективності функціонування економіки ринкового типу є розвинута інфраструктура.

Позитивні зміни в соціально-економічному розвитку регіону визначаються новими підходами, притаманними ринковій економіці – структурною перебудовою аграрного сектора економіки, промисловості, оновленням виробничого потенціалу. Рин-

кові фактори, з якими пов'язується перспектива підвищення ефективності виробництва та розвитку сільських територій поступово набувають силу і займають відповідне місце у процесі реформування економіки малих форм господарювання, зокрема особистих селянських господарств та нагромадження їх економічного потенціалу. Нині на селі виникли передумови для формування дрібно-товарного приватного укладу (табл. 1).

Таблиця 1

Потенціал сільських домогосподарств України*

Показник	Рік					2015 у % до 2006
	2006	2008	2010	2013	2015	
Сільські домогосподарства - всього						
Кількість, тисяч	5430.3	5334.2	5262.3	5193,7	4948,7	91,1
із них: - утримують худобу, птицю, бджіл, %	82.9	80.9	77.1	75,6	76,3	-6,6
- мають земельні ділянки, тисяч	5356.4	5262.6	5166.4	5074,9	4834,9	90,6
у % до загальної кількості	98.6	98.7	98.2	97,7	97,7	-0,9
Розподіл земельної площі за видом її використання. тис. га – для:						
- лише власних потреб	2148.9	2150.3	2058.2	1992,4	1982,8	92,3
- власних потреб і продаж	1882.4	2712.6	1969.3	1760,4	1398,9	74,3
- здається в оренду	12343.9	11512.1	10527.7	9743,5	8675,4	70,3
- тільки освоюється	283.2	165.4	251.7	150,1	107,5	37,9
Всього землі у населення, тис. га	16658.4	16540.4	14806.9	13646,4	12164,6	73,0
Середня площа землі, яку використовує одне ДГ, яке має земельну ділянку, соток: - в середньому	311.0	314.3	286.6	268,9	251,6	80,9
<i>Наявність техніки на початок року у сільських домогосподарствах, одиниць</i>						
- тракторів, один.	135377	150081	164997	184897	188003	138,9
- зернозбиральні комбайни	13027	21013	21580	22654	22988	176,6
-міні-трактори і мотоблоки	21923	25608	44022	116357	136231	621,4
Зайнято у сільських домогосподарствах працездатних, тис. осіб	10712.0	10525.2	10332.8	10149,8	9897,4	92,4
Особисті селянські господарства						
Кількість, один.	4915,3	4627,7	4540,4	4241,6	4136,8	84,2
Площа земельних угідь, тис. га	6760,1	6611,1	6655,4	6445,8	6296,5	93,1
в т. ч. для ведення товарного виробництва	2780,4	2873,9	2841,1	2858,0	2820,2	101,4

*Дані Держстату України

Загальна економіко-математична модель потенціалу селянського господарства відображає необхідний баланс його потреб, зокрема, в ресурсах та інвестиціях на відтворення основних компонентів продуктивних сил ($E_{\text{ст}}$), і джерелами покриття (Y):

$$E_{\text{ст}} = Y \quad (2)$$

Економічна сутність матриці ($E_{\text{ст}}$) є інтегрованою з компонентів селянського господарства, які утворюють систему взаємозв'язків. Таким чином, потреби визначені на множині, яка відображає земельні ресурси, працю і капітал, включно, продуктивна і робоча худоба, машини, реманент, а також оплата енергії, палива тощо. Права частина балансу (Y) відображає структуру доходів селянського господарства: ренти в натуральній формі (продукція землеробства і тваринництва), цінова виручка від продажу (оплата праці, рента і прибуток). Означена рівність не відображає безпеки селянського господарства, зокрема, продовольчої або фінансової. Суттєву роль відіграє фактор відстані між місцем розміщення селянського господарства до ринку.

З урахуванням мети дослідження і регіональної організації селянського господарства балансова модель набуває більш довшеного вигляду у формулі:

$$PkN = \text{ВП} - Q + (Y^i - Y^e) + (H^0 - H^1), \quad (3)$$

де потреби селянства визначаються граничним питомим набором ресурсів (P), коефіцієнтом їх корисності (k) і чисельністю сільського населення регіону з урахуванням вікового складу (N), а джерела задоволення попиту визначені вартістю продукції сільського господарства (ВП), за мінусом авансованих коштів на виробничі потреби (Q), інших доходів за мінусом платежів ($Y^i - Y^e$), стану і динаміки селянських накопичень ($H^0 - H^1$).

Соціальні нормативи граничного споживання продовольства і попиту на інші товари першої необхідності, які затверджені постановою уряду, є визнаним соціально-економічним нормативом і для селянського господарства. Тому можна говорити про до-

тримання основних принципів і кількісних ознак критерію оптимальності розвитку.

Основними принципами формування соціально-економічних пріоритетів є: наявність ресурсів продуктивних сил, зокрема, земельних і трудових, стабільність джерел інвестування виробництва і відтворення продуктивних сил, доступність ринку засобів виробництва, зокрема силових машин, кормів, молодняка худоби і птиці, новітніх технологій тощо. Вимогами до імітаційної моделі є її репрезентативність статусу селянського господарства на відміну від товарного фермерського господарства, або корпоративного підприємства [11].

Методологія прогнозування базується на ознаках імітаційної моделі:

$$y_1 = y_0 (1 + k)^t, \quad (4)$$

де y_1 – прогноз,

y_0 – сучасний стан,

$(1 + k)^t$ – темп зростання.

Висновки. Економічний потенціал регіонів, як економічна категорія, характеризує відтворення економічних відносин у процесі розширеного суспільного виробництва, що забезпечує національну безпеку країни, її конкурентоспроможність, ефективність входження у світові ринки. Основними підсистемами (складовими) економічного потенціалу, виступають: інвестиційний, інноваційний, трудовий, природно-ресурсний, експортний потенціали.

Основні напрями вдосконалення процесу регулювання розвитку економічного потенціалу регіону в умовах ринкових перетворень полягають в наступному:

- формування регіональної політики держави на основі визначення концептуальних засад розвитку прикордонних регіонів;
- визначення пріоритетів регіонального розвитку депресивних регіонів на тактичну і стратегічну перспективу. При цьому проблемним регіонам повинен бути наданий особливий статус, з чим пов'язане право на отримання додаткової допомоги з боку держави;
- реформування сучасної системи господарювання регіонів, керуючись інноваційно-інвестиційною політикою;

– подальший розвиток інфраструктурного забезпечення економічного потенціалу – активного елементу управління економікою – без втручання в сферу економічних відносин між суб'єктами господарської діяльності, не ламаючи економічних механізмів і не порушуючи законів існування ринкового середовища.

Список літератури

1. Ансофф И. Стратегическое управление./И.Ансофф. – М., 1992.– С. 73-79.
2. Грейсон Дж. К. мл., О'Делл К. Американський менеджмент на порозі ХХІ века / Дж.К. Грейсон мл., К. О'Делл. - М.: Экономика, 1991. – 319 с.
3. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ.. / Под ред. В.Д. Щетинина.– М.: Междунар. Отношения, 1993.– 896 с.
4. Ходжос Дж. Соціально-економічні наслідки знань і наростання складності/Дж.Ходжос // Вопросы экономики. – 2001.–№ 8.– С 44.
5. Шумпетер Й. Теория экономического развития./Й.Шумпетер – М.: Прогресс, 1983.– 453 с.
6. Патон Б. Науково-технологічний та інноваційний потенціал економічного розвитку України/Б.Патон // Матер. наук.-практ. конф.– К., 2003.
7. Геєць В. Нестабільність та економічне зростання./В.Геєць – К.: Ін-т прогноз., 2000. – 344 с.
8. Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми / За ред. акад. УААН В.В. Юрчишина. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 446.
9. Капиця С. Модель развития человечества и проблемы экономики/С.Капиця// Вопросы экономики. – 2000. – № 12. – С. №;– С. – 42–47.
10. Лукінов І. Стратегія і механізм пореформеного розвитку національного АПК/І.Лукінов // Економіка АПК. – 2002.– № 8.– С. 6–10.
11. Горьовий В. П., Збарська А. В. Малі підприємництва: поступи розвитку, проблеми / В. П. Горьовий, А. В. Збарська [монографія]. – К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. – 600 с.

Summary. *The article describes the role of economic potential in shaping the environment of small forms in rural areas. Proved that the regulation of the economic potential of the region in terms of market reforms is the formation of a regional policy based on the definition of conceptual principles and priorities of regional development of depressed regions, taking into account tactical and strategic perspective; reforming the current system of economic regions, guided by innovation and investment policy in order to achieve a certain level of competitiveness of the regional economy; development of the market mechanism functioning in the region, based on the analysis and evaluation of its economic potential. The article notes that positive changes in socio-economic development of the region defined by new approaches inherent in a market economy - restructuring of the agricultural sector, industry, upgrading productive capacity. Market factors, which binds the prospect of increasing production efficiency and development of rural areas gradually acquire power and occupy an appropriate place in the process of reforming the economy of small forms of management, including private farms and accumulation of economic potential. Currently, the village there was preconditions for the formation of small-scale private way. It was found that the economic potential of the region as an economic category, describes the play in the economic relations expanded social production that ensures national security, competitiveness and effective entry into the world markets.*

Keywords: *regional development, economic potential, small forms of management*